

Példa a múltból

Bernis Ferenc: A Julián akció (Egy „magyarságmentő egyesület” tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen, 1904-1992) Pécs, Baranya Megyei Könyvtár 1994. 178. p. (Pannónia Könyvek)

Bernics Ferenc könyve az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó másfél évtizedében, majd a két világháború között működő „magyarságmentő egyesület”, a Julián Egyesület tevékenységét vizsgálja. Az egyesület 1904 és 1918 között a Délvidéken igyekezett a magyar iskolarendszert kiépíteni, mivel az itt élő magyar ajkú lakosság magyar tannyelvű iskoláztatása, közművelődési lehetősége és állampolgári jogai nem vagy csak korlátozott mértékben voltak biztosítva.

A történelmi szintér az Osztrák-Magyar Monarchia, mely az 1867-es kiegyezést követően a Habsburg Birodalom soknemzetiségű Kelet-Közép-Európai térségében több nemzet közös államaként, de osztrák és magyar vezetéssel jött létre. Rendkívül fontos szerepet játszott az orosz-német hegemonia kiegyensúlyozásában, mint azt már a korabeli politikusok is felismerték. Gazdasági szerepe szintén igen jelentős volt, hiszen a 600 ezer km² területű, 50 milliós belső piac biztosította a modern polgári fejlődés lehetőségeit. Ezt a hatalmas lehetőséget azonban súlyos ellentmondások terhelték. A nemzetiségek nemzeti törekvései annyira divergáltak, hogy mindegyikük elvárásainak és a Monarchia központi célkitűzéseinek egyszerre megfelelni nem lehetett. Így a mindenkori kormányzat a két legnagyobb elemre, a németre és a magyarra támaszkodott. A német-magyar szupremáciát azonban a többi nemzetiség nem fogadta el. Ezek közül is elsősorban a csehek és a horvátok igyekeztek a magyar elemet visszaszorítva, legalább dualizmussá alakítani a dualizmust.

A magyarság nem volt túlsúlyban, de a magyar elem fokozatos növekedése 1880 és 1910 között jóval meghaladta a nem magyar nyelvűek növekményét (55,3 százalék magyar: 13 százalék egyéb). Ez körülbelül 3,5 milliónyi népességet jelent. Ez a növekmény a természetes szaporodásból, az alacsonyabb kivándorlási veszteségből és az asszimilációs nyereségből adódott.

Ezekben az években erősödött föl a magyarok bevándorlása Horvát-Szlavóniába. Míg 1880-ban 4147 fő, 1910-ben már 105958 főnyi magyar ajkú lakost tartottak nyilván ezen a területen.

A magyar népességszaporulat mintegy 30 százalékát kitevő asszimilációs nyereség fő előidézője a polgárosodás volt - főleg a városokban és a gazdaságilag fejlődő területeken.

A korszak, a nacionalizmus világjelenség lett. A horvát nemzeti törekvések a magyar-horvát kiegyezésben (1868. XXX. tc.) nyertek elismerést. Magyarország és Horvátország „egy és ugyanazon állami közösséget képez”, ezen belül Horvátország „mint külön territóriummal bíró politikai nemzet” él. Törvényhozási és önkormányzati joggal a beligazgatás, vallás- és közoktatásügy és az igazságügyi területeken. Hivatalos nyelv a horvát: Ez volt a történelmi-politikai helyzet, amikor 1904-ben a *Julián akció* megkezdte tevékenységét.

Az 1900. évi népszámlálás felhívta a figyelmet a szlavóniai magyarság jelentősen növekvő számára. A betelepült magyaroknak megoldhatatlan volt gyermekeik *magyar*

nyelvű iskoláztatása, gondok voltak a katolikus magyarok vallásgyakorlásában is. Erre a konkrét kihívásra volt válasz a Julián Egyesület megalakulása 1904. április 16-án, a Nemzeti Múzeumban. Tagjai magyar mágnások, főpapok, minisztériumi tisztviselők, politikusok. Célja a magyarság kulturális, társadalmi és gazdasági támogatása ott, ahol erre szükség van. Valójában ez egy kormány által alakított szerv volt, a Horvát-Szlovén országokban élő magyarság támogatására, mely tevékenység közvetlenül a magyar állam nevében politikai okból nehézségekbe ütközött volna. Ennek a politikának ideológiai alapját tartalmazza gr. Széchenyi Béla elnöknek az egyesület 1908/1909. évi működéséről írott jelentése zárószöve: „Amilyen mértékben fordul el a horvát nemzet a nyolcszázéves Unió eszméjétől és igyekszik tőlünk elszakadni, olyan mértékben kell a magyar politikának azokat az elemeket, melyek a magyar állami egység... hívei támogatni. Ezek pedig a magyarság és az államhű németesség”. A jelentés tükrözi a magyar-horvát viszony kiéleződését, mely később a J. E. és a horvátországi magyarság tragikus helyzetbe jutását eredményezte, másrészt megvillantja a magyar uralkodó osztály egyes rétegeiben élő illúziót a magyar imperializmusról. Az 1903-as „Exposé” konkrét programot ad a cél megvalósításához. Az áttörést a magánalapítású népiskolákon keresztül javasolja.

Az akcióban 3 iskolai ágazat működhetett közre: (a) vasúti (MÁV) iskolák, (b) református felekezeti iskolák, (c) katolikus felekezeti iskolák.

Az első két kategória már 1904 előtt is működött, a magyar tannyelvű katolikus iskolák felállítását azonban a horvát katolikus egyház akadályozta, mondván, hogy a katolikusok járjanak a horvát katolikus iskolákba, melyek fel tudják szívni a magyar katolikus tanköteleseket is. Így az egyesület révén főleg a római katolikus gyermekek számára létesültek iskolák, de az előzők fejlesztésében, felügyeletében is jelentős szerepet vállalt.

Vasúti (MÁV) iskolák

A magyar korona országaiban 1890-1913 között a vasúti vonalak hossza duplájára nőtt (21798 km). Ezen belül Horvátországban, főleg a tengerrel való összeköttetés megteremtése miatt jóval több volt, mint például Szerbiában vagy Romániában. A vasút fokozatos államosítása megkövetelte a vasútirányítás egységes nyelvét, amely a magyar volt. Ezt Horvátországban is törvény rendelte el, persze a horvát képviselők erős ellenzése mellett, mely később a horvát-magyar viszony rombolója lett.

Ez volt a politikai háttere a magyar vasúti iskolák működtetésének és további fejlesztésének. 1890 és 1909 között 12 ilyen iskola létesült, és 8 további engedélyeztetését kérték a báni kormánytól. Az iskolákban 3174 tanuló tanult, de ennek csak 64,7 százaléka volt magyar, 78,4 százaléka római katolikus, és csak 49 százaléka volt vasutas szülők gyermeke. A nem magyar anyanyelvű, nem MÁV-alkalmazott szülők gyermekeinek jelentős számaránya kiváltotta a horvát sajtó és közvélemény nemtetszését, és nagy ellenállást váltott ki. Az iskolák 4 km-es körzethatárának be nem tartása is vita tárgyát képezte. 1907-re az ügy már a horvát Szábor napirendjére is felkerült, és tovább szította az indulatokat. A hosszas viták eredménye kompromisszum lett, melyet aztán a valóságban nem tartottak be.

A Julián Egyesület a Duna és mellékfolyóin élő hajósok gyermekei számára is szervezett tanfolyamokat. Ezekon 1910-1937 között 1165 fő vett részt.

Református magyar elemi iskolák

1917-18 körül 17 református iskola működik 1000 körüli tanulólétszámmal. Ezek az iskolák is bekapcsolódtak a Julián-akcióba, melynek megbízottja Antal Gábor püspök, az akció mentorának, Tisza Istvánnak barátja volt.

Katolikus magyar iskolák

1900-ban Horvát-Szlavóniában a magyar anyanyelvű népesség 82,4 százaléka volt római katolikus, ez 74 869 főt jelent. 1904-ben 8 római katolikus Julián-iskola megnyitását engedélyezte a báni kormány. Ezek számára körültekintő tantervet dolgoztak ki, melyet a református és MÁV-iskolák is alkalmazhattak. 1904-5-ben a Julián-iskolákban 792 gyermek tanult, ebből 723 volt magyar, 1906-ban már 1190 volt a létszám, de a magyar tanulók aránya 91,3 százalékról 89 százalékra esett. Noha a horvát ellenállás miatt az iskolák száma nem nőhet tovább, a tanulói létszám nő. A már meglévő és létesülő úgynevezett uradalmi iskolák is ebbe a kategóriába sorolhatók. A horvát nacionalista ellenzék a magyarországi nemzetiségi népoktatás meglévő problémáit, melyet az 1907-es „Lex Apponyi” még tovább mélyített, ürügyül használta fel a Julián-iskolák elleni propagandájában. Tény, hogy a kiegyezés utáni magyar népoktatási törvények, az 1868. XXXVIII. tc. rendkívül liberális és a nemzetiségekkel szembeni méltányos előírásaihoz viszonyítva fokozatosan alkalmassá váltak a nemzetiségi anyanyelvi oktatás visszaszorítására. A Julián-akció sikerei láttán a horvát-szerb koalíció nacionalistái is ugyanezt akarták. Mindezek ellenére az iskolák és tanulók létszáma egyre emelkedik. A csúcspont az 1913/14-es tanév, ekkor a 3 boszniai iskolával együtt 59 magyar iskola működik 116 tanítóval és 7601 gyermekkel. Az analfabéta-tanfolyamokon 469 felnőtt tanult. Bosznia annektálása után (1908) az Egyesület ide is kiterjeszti magyarságmentő tevékenységét. 1910-ben itt 5739 magyar élt, és 2042 fő beszélt magyarul a nem magyar nemzetiségűek közül. Legtöbben Szarajevó és környékén éltek. Ezeket egyesítette a Szarajevói Magyar Egyesület, amely sürgős segítséget kért a J. E.-től 1909-ben. 1910-ben meg is nyílik az iskola 194 tanulóval. A háború kitörésekor már szükségessé vált egy középiskola beindítása is. Az utolsó tanév az 1917/18-as, 4 évfolyamán 72-en kaptak év végi bizonyítványt.

A 20. század első évtizedében, az egyre romló politikai helyzetben a horvátországi magyarság társadalmi beilleszkedése mind nehezebbé vált. Különösen a helyi szervek akadályozták a Julián-iskolák továbbfejlesztését, nehezítették a bevándorlók községi illetőségének megszerzését, ezzel a közbirtokok használatát. Az alacsony iskolázottságú magyarság a diszkriminatív intézkedésekkel szemben védtelen volt. A több mint százezres etnikumnak alig volt középosztálya. Hiányzott a képzett értelmiségi és iparos réteg, amely a magyarok érdekeit képviselte volna a magyarelles horvát ügyvédekkel, papokkal, hivatalnokokkal szemben. A kor vezetői ezt a problémát horvát és horvátországi magyar ifjak magyarországi, magyar szellemű beiskoláztatásával próbálták megoldani. Számukra *ösztöndíjat* alapítottak, pécsi székhellyel, az ügyeket az egyesület Pécsi Bizottsága intézte, az ösztöndíjakat részben saját költségvetésből, részben helyi adományokból fedezték.

Célkitűzéseik a következők voltak: (a) Horvát ifjak pécsi középiskolai beiskolázása, (b) Bosznia-Hercegovinai és albán középiskolások pécsi továbbtanulása; bukovinai és romániai menekült magyar ösztöndíjasok pécsi elhelyezése, (c) Horvátországi „szórvány magyar” elemi iskolások internátusi elhelyezése, (d) Horvátországi magyar iparos tanoncok képzése Pécsen, (e) Horvátországi magyar középiskolások internátusa Pécsen, (f) Mohamedán középiskolások debreceni továbbtanulása.

1912-ben meg is kezdik a terv megvalósítását, mely sikeresen és nagy lendülettel haladt előre, de a háború miatt csak részben sikerült. Ami pedig a horvát és boszniai mohamedán ifjak magyar szellemű itthoni beiskolázását illeti, az még kevésbé volt sikeres, politikai szempontból több kárt, mint hasznot hozott.

A Julián Egyesület a társországokban élő gazdák - egyébként viszonylag jó - élet- és gazdálkodási színvonalának emelésére a belterjes gazdálkodás kiterjesztését javasolja. Szorgalmazza a tagszövetkezetek létesítését, kamatmentes kölcsönök szervezését. A legfontosabbnak tartja, hogy ezeket magyar pénzüzetek nyújtsák, mert tendencia a magyar kézben lévő földek szerb-horvát kézre jutása, a magyar kamatterhek miatt. Ezzel szemben Magyarországon 1915-ben már 317 nemzetiségi pénzüzet működött 800 millió korona tőkével, és a szövetkezetek száma is meghaladta a 400-at. 1915-17 között 207 ezer kat. hold felparcellázott magyar nagybirtok került így nemzetiségi kisbirtokosok kezére.

Közművelődési tevékenysége következtében 1914-re kiépült a Julián-könyvtárhálózat is. 147 helyen 205 könyvtára volt 22000 kötetel, 11739 olvasóval. 1908-ban Eszéken megjelenik a *Szlavóniai Magyar Újság* első példánya. Meg kell még említeni felnőtt-oktató tevékenységét és az analfabéta tanfolyamokat. A munkában az egyházak is nagy szerepet vittek, főleg naptár, és imakönyvek kiadásával.

Az első háború a nemzetiségek viszonyát a magyar államhoz tovább rontotta. A világháború első éveiben a fejlesztési célkitűzéseket már nem tudták megvalósítani, noha az iskolafejlesztési program már a befejezés előtt állt. A háború a tanítók felét elvitte, a háború végére az iskolák nagy részét már nem lehetett megnyitni. Végül az iskolák megszűntek, de a Julián Egyesület jogfolytonosságát sikerült megőrizni, bízva abban, hogy a békeszerződések nemzetiségi rendelkezései alapján az elemi iskolákat valamilyen formában újra meg lehet majd szervezni. Hosszú pereskedés után ez a remény szertefoszlott. Az egyesület ezért a magyar diaszpórákhoz (USA, Brazília, Németország, Franciaország, Bulgária stb.), másrészt a trianoni Magyarország területére tette át működésének székhelyét. A Hazai tevékenysége 1933 nyarától vált jelentőssé, egyesülve az Országos Magyar Iskolaegyesülettel, átvéve attól a hazai nem magyarajkú állampolgárok között a magyar nyelv és kultúra terjesztésének feladatát. Neve ekkortól Julián Iskola-Egyesület (JIE) lett, és működött 1944-ig.

A békeszerződéssel létrehozott SHS állam megalakulásakor nem tükrözte az addigi horvát elképzeléseket egy szövetségi állam létrehozására. Ehelyett egy katonai erővel rendelkező, szerb hegemoniára épülő centralizált államalakulat jött létre, melyben a horvátok még a magyar uralom alatt élvezett autonómiájukat is elvesztették. Az 1929-es „királypuccs” kiélezte helyzet vezetett a Jugoszláv állam létrejöttéhez, amikortól is délszláv államról kezdtek beszélni. A közigazgatás átszervezésével sikerült elérni, hogy legtöbb bántásban szerb többség alakuljon ki. Ez a területrendezés jól szolgálta a ma is alkalmazott „etnikai tisztogatás” politikáját. A mostoha körülmények hatására igen sokan főleg a szórványosabban élő horvátországi magyarok közül kivándoroltak más országokba.

A vajdasági egy tömbben élő magyarokra ez kevésbé volt jellemző. A magyarság beolvasztását jelentős mértékben szolgálta az iskolapolitika. Fellelhetők mindazon módszerek - újabbakkal kiegészítve - melyek az első világháború előtti Magyarország nemzetiségi iskolapolitikájában 1879 után alkalmazták azzal, hogy itt komoly erőszakról is beszélhetünk.

A Jugoszláv Királyság nemzetiségi politikája és ennek gyakorlati megvalósítása figyelmen kívül hagyta a nemzetiségek jogaira vonatkozó előírásokat. Az itt élő közel félmillió magyar etnikum rosszabb körülmények közé került, mint a dualizmus idején Magyarországon élő nemzetiségek. Ez a helyzet csak a második világháború után az 1950-es évek feszült politikai viszonyait követően enyhült a Horvát Szocialista Köztársaságban, melyhez hozzácsatolták a „Baranyai háromszög”-et. A Drávaszögben és Szlavóniában magyar iskolák, tagozatok és egyesületek alakultak, ennek ellenére a kivándorlás, vendégmunka és az asszimiláció miatt a magyarok száma rohamosan csökkent. A jelenlegi délszláv háború súlyos károkat, pusztítást hozott a magyarokra is. A menekültek 20-25 százaléka magyar (1992). A magyar pedagógusok 50 százaléka elmenekült, ugyanennyi a tanulók közül is. És 1992 óta a helyzet csak romlott.

A megoldás várat magára. A történelmi tények bizonyítják, hogy az úgynevezett nemzetállam teóriája, a túlfűtött nacionalizmus súlyos tévút.

A két világháború közötti évek, majd az ezt követő időszak Jugoszláviáját is ugyanazok az erők erodálták és feszítik szét ma is, amelyek a Monarchiát is szétbomlasztották. Noha azóta a körülmények megváltoztak, a Julián akció történetének bemutatása aktuális ma is. Bernics Ferenc munkája a szerző szándéka szerint a megoldás kereséséhez kíván tényanyagot és tanulságokat nyújtani. Mondanivalóját rendkívüli alaposággal összegyűjtött statisztikai adatokkal és nagyszámú (26 db), az idézett törvényhelyeket, rendeleteket ismertető melléklettel támasztja alá. Bőséges irodalomjegyzék és jegyzetelés teszi a munkát még hitelesebbé, ad útmutatást a téma további kutatásához.

Borsos Angéla